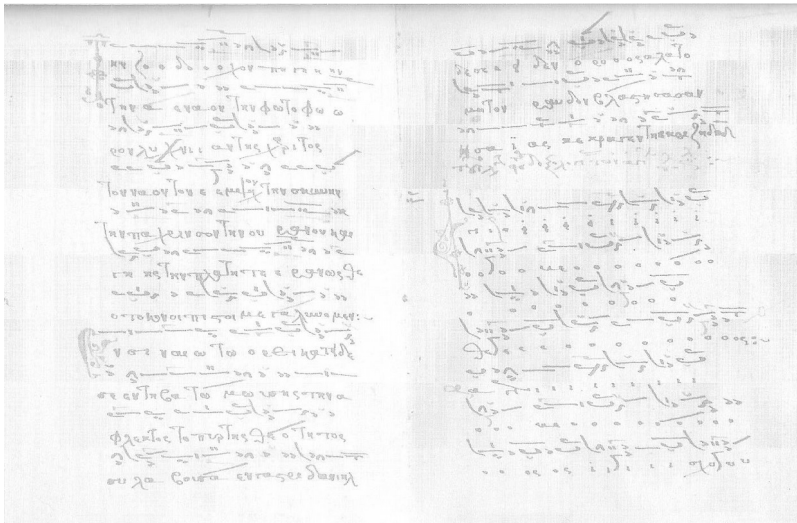

Οι απαρχές των καλοφωνικών ειρμών

Στο φ. 127β του κώδικα 101 της I.M. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Μετεώρων (αρχών 17ου αι.) παραδίδονται ανωνύμως δύο ειρμοί "με καλοφωνική μεταχείριση, πρόδρομοι των καλοφωνικών ειρμών· ίσως μέλος Θεοφάνους Καρύκη" (βλ. Γρ. Θ. Στάθη, Τα Χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής, Μετέωρα, Αθήνα 2006, σ. 42)*. Οι δύο αυτοί ειρμοί είναι πολύ γνωστοί και από μεταγενέστερες μελοποιήσεις τους. Ο ένας είναι ο ειρμός "Την ζωοδόχον πηγήν" του α' ήχου και ο έτερος είναι ο "εν Σιναίω τω όρει" του γ' ήχου. Αν αυτή είναι όντως η παλαιότερη προσπάθεια καλλωπισμού κλασσικών ειρμών, τότε έχει ενδιαφέρον η διερεύνηση της σχέσεως του μέλους των με το μέλος των ειρμών που ανήκαν στον κύριο κορμό των Ειρμολογίων της εποχής εκείνης. Ανεβάζω και την σχετική φωτογραφία από τον κατάλογο του καθ. Στάθη:

Ο τύπος ειρμολογίου που κυριαρχούσε τότε ήταν το Ειρμολόγιο του Καρύκη. Και όταν λέω "τύπος" εννοώ ότι την εποχή εκείνη δεν υπάρχουν ειρμολόγια που αποδίδονται μόνο στον Καρύκη, αλλά και άλλα, ανώνυμα, που το μέλος τους ομοιάζει πολύ με του Καρύκη, π.χ. του Ειρμολόγιο Σινά αρ. 1259 (τέλη 16ου, αρχές 17ου). Η σύγκριση που έκανα, λοιπόν, με τα ειρμολόγια της εποχής, αλλά και τα μεταγενέστερα που κυριάρχησαν (Μπαλασίου κ.λπ.) ήταν εξόχως ενδιαφέρουσα, και βοηθά, πιστεύω, στην καλύτερη χαρτογράφηση της πορείας του μέλους του Καλοφωνικού Ειρμολογίου. Αυτά τα λίγα, μέχρι στιγμής στοιχεία, τα καταθέτω στην παρούσα ανάρτηση.

Εκ πρώτης όψεως οι δύο αυτοί ειρμοί έχουν απλούστατη δομή που θυμίζει αρκετά το βασικό μέλος των ειρμών της εποχής. Ο ειρμός "Την ζωοδόχον πηγήν", και ειδικά το πρώτο τμήμα του, έρχεται σχεδόν αυτούσιο από τα ειρμολόγια τύπου Καρύκη της εποχής. Τα δύο πρώτα κώλα παρουσιάζουν επανάληψη του μέτρου (ισοσυλλαβία-ισοτονία) και επιλέγεται με συνέπεια η επανάληψη και του μέλους. Η χρήση της παρακλητικής στα σημεία "ζωοδόχον" και "φωτοφόρον" προέρχεται σχεδόν αυτούσια από τα ειρμολόγια της εποχής (στο Ειρμολόγιο Καρύκη της Ξενοφώντος υπάρχει μόνο στην λέξη "ζωοδόχον" και δεν επαναλαμβάνεται, ενώ σε άλλο ειρμολόγιο της εποχής επαναλαμβάνεται όπως και στον καλοφωνικό που εξετάζουμε) με μόνη διαφορά στο σημείο "πηγήν" όπου στα ειρμολόγια της εποχής οι δύο συλλαβές ενώνονται με κατάβαση πιάσματος, ενώ εδώ η πρώτη συλλαβή "πη" αυτονομείται και κατεβαίνει με υπορροή και η συλλαβή "γήν" ξεκινά την ανάβαση στον άγια προ της καταλήξεως. Οι φράσεις "τον ναόν τον έμψυχόν" και "την σκηνήν

την πάγχρυσον" έχουν το ίδιο μέτρο και όντως μελίζονται ταυτόσημα. Η παρακλητική στον άγια επαναλαμβάνεται στο σημείο "την πλατυτέραν" που καθόλου τυχαία όπως είδαμε έχει το ίδιο μέτρο με τις άλλες δύο εγκωμιαστικές φράσεις που μελίστηκαν με παρακλητική ("την ζωοδόχον" και "την φωτοφόρον"). Όλες η καταλήξεις στην βάση του ήχου γίνονται με θέση οξείας, όπως και στον κλασσικό ειρμό. Στο σημείο "την ουρανού" γίνεται σαφώς μελοποίηση κατά τα νοούμενα με ανάβαση στην 7φωνία και διαφοροποίηση από την κλασσική δομή.

Ο ειρμός "εν Σινάίω τω όρει" είναι από αυτούς με την μεγαλύτερη προτίμηση στο Καλοφωνικό Ειρμολόγιο. Είναι ο μόνος που συναντάται σε 3 διαφορετικές εκδοχές-μελοποιήσεις στο Ειρμολόγιο που εξήγησε ο Γρηγόριος και πρωτοεκδόθηκε στα 1835. Στο Ειρμολόγιο Καρύκη παραδίδεται σε κλασσικό μέλος του γ' ήχου, ενώ στο Σινά 1259 έχει δομή μέσου γ' (ξεκινά από τον πλ α' και διατρίβει στον α' δ'φωνο για να καταλήξει στην βάση του γ') όπως ακριβώς και ο καλοφωνικός ειρμός στον κώδικα Μεταμορφώσεως 101. Ο Μπαλάσιος (καθόλου τυχαία νομίζω) τον παραδίδει και με τις δύο εκδοχές, μοναδική περίπτωση σε όλο το (αχανές) Ειρμολόγιό του. Ο ειρμός που εξετάζουμε εδώ ομοιάζει κατά πολύ με τις μεταγενέστερες μελοποιήσεις του 17ου-18ου αι. (ούτως ή άλλως, και αυτές είναι παρόμοιες μεταξύ τους). Και εδώ ισχύουν, πάνω-κάτω, τα όσα έγραψα για τον προηγούμενο ειρμό. Η τακτική είναι ίδια: επανάληψη του μέλους όπου υπάρχει επανάληψη του μέτρου και έξαρση λίγο προ του τέλους. Η μόνη διαφορά είναι η τελική κατάληξη στην βάση (γ' ήχος) και όχι στον μέσο ήχο (πλ α') που έχει να κάνει μόνο με την ιδιαιτερότητα της εντάξεως του μέλους στον μέσο ήχο και όχι στον κύριο.

Εξετάζοντας την δομή των δύο αυτών ειρμών μπορούμε να βγάλουμε κάποια πρώτα συμπεράσματα:

1. Επιλέχθηκαν ειρμοί με επαναλήψεις μέτρων στα κώλα τους ειδικά στο πρώτο τμήμα,
2. Επιλέχθηκαν ειρμοί με ίδιες καταλήξεις ως προς τον γραμματικό και κατά συνέπειαν και τον μουσικό τονισμό,
3. Οι επαναλήψεις μετρικών χαρακτηριστικών συμβαίνουν με συνέπεια στο πρώτο τμήμα του μέλους ανά δύο στίχους (οι δύο πρώτοι ή οι τέσσερις πρώτοι), ακολουθεί προετοιμασία του τέλους με 1 ή 3 στίχους που περιλαμβάνουν και μια έξαρση (7φωνία του α' ήχου και στις δύο περιπτώσεις) και το μέλος τελειώνει με συνέπεια στην βάση του ήχου με την χαρακτηριστικότερη κατάληξη του ήχου,
4. Διατηρήθηκαν πολλά (μάλλον χαρακτηριστικά) στοιχεία από το βασικό μέλος των ειρμολογίων της εποχής, τα οποία επιδιώχθηκε να αποτελέσουν το "σήμα κατατεθέν" του μέλους με χρήση της επανάληψης (για αυτό και ισχύει το συμπέρασμα 1), ή αλλιώς το "επίσημον" που αναφέρει και ο Χρυσάνθος στο Θεωρητικό του,
5. Υπάρχει η "αίσθηση" κυριαρχίας του α' ήχου από τότε στις προτιμήσεις των μελοποιών, μιας και παρ'ότι ο δεύτερος ειρμός ανήκει υμνογραφικά στον γ' επιλέχθηκε η εκδοχή του σε μέσο γ' για την καλοφωνική απόδοσή του (έκτοτε, ο α' ήχος παραμένει και πρώτος στις προτιμήσεις όλων των μελοποιών που καταπιάστηκαν με το Καλοφωνικό Ειρμολόγιο), και εν τέλει
6. Είναι σαφές ότι το μέλος των δύο ειρμών που εξετάσαμε εδώ είναι πολύ κοντά στο πρωτότυπο μέλος του Ειρμολογίου και το θυμίζει έντονα, ενώ μεταγενέστερες μελοποιήσεις (με σημαντικότερες αυτές του Μπερεκέτη) ξεφεύγουν αρκετά από τα σαφή όρια του Ειρμολογίου και παύουν να θυμίζουν το μέλος από το οποίο "προήλθαν".

Μετά από τα παραπάνω, έχω την αίσθηση ότι οι βάσεις που τέθηκαν στους δύο αυτούς πρώιμους καλοφωνικούς ειρμούς και η λογική στην αρχιτεκτονική τους παρέμειναν αρκετά σταθερές για τα χρόνια που θα ακολουθούσαν με σταδιακή απομάκρυνση, βεβαια, από τα αυστηρά πλαίσια, ιδίως στα τέλη του 17ου αι. και λόγω κύριως του Πέτρου Μπερεκέτη. Διατηρήθηκαν, όμως, διαχρονικά ορισμένα στοιχεία που μένει να μελετηθούν βαθύτερα κάποια στιγμή για το πώς και πόσο επηρέασαν τον κάθε μελοποιό. Φαίνεται λ.χ. ότι η επιλογή των ειρμών που καλλωπίζουν οι διάφοροι συνθέτες δεν είναι καθόλου τυχαία, και πρέπει να σχετίζεται με τα συμπεράσματα 1, 2 και 3 που σημείωσα παραπάνω. Η μελέτη του Καλοφωνικού Ειρμολογίου κάτι τέτοιο υποδεικνύει. Ειδικά στον α' ήχο (τον πιο αγαπητό στους μελοποιούς, όπως προανέφερα) παρουσιάζεται και μία ακόμη ιδιαιτερότητα που αξίζει να επισημανθεί. Επιλέγονται κατά βάσιν ειρμοί που δείχνουν τον 4φωνο πρώτο, ή και αν ακόμα το μέλος τους κατά βάσιν 3φωνεί, η μετατροπή τους σε καλοφωνικό ειρμό συνήθως περιλαμβάνει και εξώθηση του μέλους προς τα έξω (από τον άγια στον α' δ'φωνο με εξάρσεις στην 7φωνία). Υπάρχει, δηλαδή, ένα βασικό "μοτίβο" πάνω στο οποίο δουλεύουν οι μελοποιοί και η προσπάθεια για απομάκρυνση από το καθιερωμένο αυτό πρότυπο αποτελεί την πρόκληση, αλλά και το ρίσκο της κάθε μελοποιητικής προσπάθειας, που θα αποτελούσε τελικώς και την μουσική "υπογραφή" του κάθε μελοποιού.

Για το μεγάλο και ωραίο αυτό θέμα του Καλοφωνικού Ειρμολογίου θα προσπαθήσω να ξαναγράψω κάποια στιγμή, ανεβάζοντας ίσως και μια σύγχρονη μελοποιητική προσπάθεια πάνω στα παλαιά πρότυπα, διεισδύοντας έτσι, όσο περισσότερο γίνεται, στην λογική που το έκανε την, για πολλούς, κορωνίδα της ψαλτικής φωνητικής τέχνης.

* Υ/γ (6-1-2013): Όπως με ενημέρωσε ο αγαπητός Δρ Μουσικολογίας κ. Μιχαήλ Στρουμπάκης, ο ειρμός "Την ζωδόχον πηγήν" όντως αποδίδεται στον Θεοφάνη Καρύκη στο χφ Λειμώνος 287, φ. 136α όπου αναφέρεται ως "*καλλωπισθείς παρά κυρ Θεοφάν(ους) του Καρίκ(η)*", πληροφορία που εντόπισε στο έργο του Μανόλη Χ"γιακουμή *Μουσικά Χειρόγραφα της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1975, σ. 50. Τον ευχαριστώ ιδιαίτερος για την πληροφορία που ταυτοποιεί το μέλος που ανέλυσα στην παρούσα ανάρτηση.